तस्मात्तनूनपातं यजति । अथेड़ो यजति प्रजावा इड़ो यदा वै रेतः सिक्तं प्रजायतेऽथ तदोड़ितमिवाद्यमिच्छमानं चरति तत् प्रेवैतज्जनयति तस्मादिड़ो यजति । अथ बर्हिर्यजति । भूमा वै बर्हिर्भूमानमेवैतत् प्रजनयति तस्माद्बर्हिर्यजति । अथ स्वाहास्वाहेति यजति । हेमन्तो वा ऋतूनां स्वाहाकारो हेमन्तो ह्येमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते तस्माद्धेमन्तान्मायत्योषधयः प्र वनस्पतीनां पलाशानि सृज्यन्ते प्रतितरामिव वयांसि भवन्त्यधस्तरामिव वयांसि पतन्ति विपतितलोमेव पापः पुरुषो भवति हेमन्तोह्येमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते' । शत० ब्रा० १,५,४,२ । ऋतूनां पञ्चप्रयाजभागित्वमग्निनः प्रार्थनयैव जातम् इत्यभ्युक्तं तत्रैव "ऋतवोऽह वै देवेषु यज्ञे भागमीषिरे आनो यज्ञे भजत मा नो यज्ञादन्तर्गतास्त्वेव नोऽपि यज्ञे भाग इति । तद्वै देवा न जज्ञुः। त ऋतवो देवेष्वजानन्तस्वरानुपावतन्ताप्रियान्देवानां द्विषतो भ्रातृव्यान् । ते हैतामेधितमेधाञ्चक्रिरे । यानेषामेतामनु ऋष्यन्ति क्षपनो ह स्वैव पूर्व्वे वपन्तोयन्ति लुनन्तोऽपरे मृणन्तः शस्त्रैर्भ्योऽक्षटपच्या एवौषधयः प्रेचिरे । तद्वै देवानामागआस । कनीयइवृतोहिपन्निपतेऽरातीयति किम्वेतावन्मात्रमुपजानीत यथेदमितोऽन्यथा सदिति । ते होचुः ऋतूनेवानुमन्त्रयामहा इति के नेति प्रथमानेवैनान् यज्ञे यजामेति । सहाग्निरुवाच । आयवस्मां पुरा प्रथमं यजथ काहं भवानीति न त्वामायतनाद्भावयाम इति ते यद्वतनभिक्षयमानाश्चयाग्निमायतनाद्भाव्यावयंस्तस्मादग्निरच्युतोमो ह वा आयतनाद्भवते यस्मिन्नायतने भवति य एवमेतमग्निमच्युतं वेद । ते देवा अग्निमब्रुवन् । परे ह्येनांस्त्वमेवानुमन्त्रयस्वेति स होवाचाग्निरुवाच,ऋतवोऽविदं वै वो देवेषु यज्ञे भागमिति कथं नोऽविद इति प्रथमानेव वो यज्ञे यक्ष्यामीति । त ऋतवोऽग्निमब्रुवन् आ वयं त्वामकामु भजामो यो नो देवेषु यज्ञे भागमविद इति स एवोऽग्निर्ऋतुभ्यो भक्षः समिधो अग्ने तनूनपादग्न इड़ो अग्ने बर्हिरग्ने स्वाहाग्निमिति"शत०ब्रा०१,६,१,७,८ । प्रयाजैश्चरन्तीत्युपक्रम्य"इड अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति हतोयः"आश्व०श्रौ० । "इडस्पदे समिध्यसे"यजु०१५,३०"इड़ःपृथिव्याः"वेददी० ।

इड़ा (ला)स्त्री इड-अच् वा स्त्रियां टाप् । १गवि, २वाचि, ३भूमौ "प्रबुध्यते मृगमिड़ातलस्थः भा०व० २३५ अ० । "इडा पिन्वते विश्वदानीम्" ऋ०४,५०,८, "इडा भूमिः"भा० । इड+गतौ करणे घञर्थे क । देहस्थे ४नाडीभेदे । "इड़ा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च सरस्वती अलम्बूषा कुहूश्चैव शङ्खिनी चित्रिणी तथा । विश्वोदरी विश्वसुखी व्याप्ताह्येताश्चतुर्दश" इति तन्त्रोक्तासु प्रधानासु चतुर्दशसु नाडीषु तिस्रः प्रधानाः तथा हि । "शिराः शतानि सप्तैव" या० "शिराः नाभिसंबद्धाश्चत्वारिंशत् वातपित्तश्लेष्मवाहिन्यः सकलकलेवरव्यापिन्योनामाशाखाः सप्तः सप्त शतानि भवन्तीति"मिता० । "सप्त शिराशतानि, हृस्तु० । तेन देहमध्ये सप्त शतानि नाड्यः तन्मध्ये एताश्चतुर्दश प्रधानतयोक्ताः । तासु मध्येऽपि तिस्रः प्रधानाः देहस्थनाड़ीरुपक्रम्य । शारदा० "नाड्यस्तत्र समुद्भूताश्चतुस्त्रिंशत्सहस्रशः । इड़ा वामे स्थिता नाड़ी पिङ्गला दक्षिणे मता । तयोर्मध्यगता नाड़ी सुषुम्णा च समाहिता । पादाङ्गुष्ठद्वयं याता शिखाभ्यां शिरसा पुनः। ब्रह्मस्थानं समापन्ना सोमसूर्य्याग्निरूपिणी । तस्या मध्यगता नाड़ी चित्राख्या योगिवल्लभा । ब्रह्मरन्ध्रं विदुस्तत्र पद्मसूत्रनिभं परम् । इड़ायां सञ्चरेच्चन्द्रः पिङ्गलायां दिवाकरः। ज्ञातौ योगनिदानज्ञैः सुषुम्णायां तु तावुभौ"तत्स्थानसङ्ख्या कार्य्यमाह"इड़यावर्ध्यवेद्वायु बाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरित योगी चतुःषष्ट्या तु मात्रया । सुषुम्णामध्यगं सम्यक् द्वात्रिंशन्मात्रया शनैः। नाड्या पिङ्गलया चैनं रेचयेद्योगवित्तमः । प्रणायाममिमं प्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः"२५पटले । "पिङ्गलायां स्थिता ह्यस्त्रा इड़ायां सङ्गताः परे (दीर्घाः) । सुषुम्णामध्यगा ज्ञेयाश्चत्वारो ये नपुंसका"शार०५प० । दीर्घादिरयमित्येके । ५इविरन्ध्रे च"यजमानपञ्चमा इड़ां भक्षयन्ति" श्रुतिः । ऊस्य लवे प्यत्रैव"इड़ां गोमित्रावरुणोत इष्टिम्"ऋ०७,६४,२ "इड़ामन्नम्" भा० "घर्तैर्गव्यूतिसुखतमिलाभिः" ऋ० ७,६४,४। "इड़ाभिरर्चः" भा०।६देवीभेदे"श्रुतिः प्रीतिरिडा शान्तिः,शान्तिः पुष्टिःक्रिया तथा । शिष्टाश्च देव्यः" इत्युपक्रम्य ।"उपतस्थुर्महासत्त्वं बलिमिन्द्र महारथम्" हरिवं०२५६ अ० "इड़ा देवी भारती विश्वतूर्त्तिः"ऋ० ५,२,८ । "अभि न इड़ायूथस्य माता"ऋ०५,४१,१६ । "इडागोरूपधरा मनोः पुत्री माध्यमिकी वाक् वेति" भा० । बुधस्य जायायां पुरूरवसो मातरं पश्चात्मनुपुत्रत्वे सुद्युम्नतया ख्यातायां मित्रावरुणयोरंशजातायां कन्यायाञ्च तत्कथा हरिवं० "अकरोत् पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्तात पूर्व्वमेव